

OBMEDZENIE NEPRIATEĽSTVA AKO VÝCHOVA K ĽUDSKOSTI: CARL SCHMITT A ERNST JÜNGER

PETER ŠAJDA, Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava, SR

ŠAJDA, P.: The Limitation of Enmity as Education to Humaneness: Carl Schmitt and Ernst Jünger
FILOZOFIA, 74, 2019, No 10, pp. 852 – 865

The aim of the paper is to present the principle of limited enmity as education to humaneness. In the first part I focus on Schmitt's presentation of this principle as a corrective to the natural human inclination to discriminate and defame one's enemy. He points out a line of thought in international law that humanized war by defining enemies as equals and rejecting the tendency to completely annihilate one's enemy. He sees it as a counterbalance to the totalitarian ideologies of the 20th century that promoted the absolutization of enmity. In the second part I examine Jünger's autobiographical reflections on his military involvement in World War I. I demonstrate that both his personal maxims and his practical conduct conformed to the principle of limited enmity. In the third part I highlight four common features of Schmitt's and Jünger's reflections that I consider relevant for education to humaneness in the political conflicts of our age.

Keywords: Limitation of enmity – Education to humaneness – Protection of the enemy – Regulated war – Schmitt, C. – Jünger, E.

Cieľom štúdie je predstaviť princíp obmedzenia nepriateľstva ako výchovu k ľudskosti. V prvej časti sa zameriam na teoretické uchopenie tohto princípu u Carla Schmitta, ktorý ho predstavuje ako korekciu prirodzeného ľudského sklonu k zneváženiu a útlaku nepriateľa. V dejinnom vývoji koncepcií nepriateľstva a vojny vyzdvihuje líniu európskeho medzinárodného práva, ktorá sa naplno presadila v 19. storočí a systematicky regulovala moment nepriateľstva. Do vedenia vojny vniesla humanizujúci moment tým, že nepriateľské celky definovala ako rovnocenné a odmietla snahu o úplné zničenie nepriateľa. Schmitt pokladá princíp obmedzenia nepriateľstva za osobitne relevantný pre 20. storočie, v ktorom sa rozmohli totalitné ideológie požadujúce absolútne nepriateľstvo a zničenie nepriateľa za každých okolností.

V druhej časti budem analyzovať autobiografický román Ernsta Jüngera *V oceľových búrkach* (1920), ktorý opisuje dianie na frontoch prvej svetovej vojny. Keďže Schmitt označil túto vojnu za posledný medzinárodný konflikt, v ktorom bol princíp obmedzenia nepriateľstva všeobecne akceptovaný, budem skúmať, akým spôsobom ovplyvnil Jüngerovu vojenskú prax. Jünger v románe deklaruje svoje osobné zásady

prístupu k nepriateľovi a opisuje ich aplikáciu v konkrétnych situáciách. Analýza Jüngerovho románu umožní doplniť schmittovské uvažovanie v rovine bojujúcich kolektívov uvažovaním v rovine bojujúcich jednotlivcov. Oproti stanovisku Helmutha Kieselera, že Jüngerovo konanie vo vojne zodpovedalo princípu absolútneho nepriateľstva, budem obhajovať stanovisko, že zodpovedalo princípu obmedzeného nepriateľstva.

V tretej časti vyzdvihnem štyri spoločné črty Schmittovej teórie obmedzenia nepriateľstva a Jüngerovho principiálneho prístupu k nepriateľovi, ktoré považujem za aktuálne pre súčasnosť. Predstavím ich spoločný základ i čiastočné odlišnosti a načrtnem možnosti ich uplatnenia v našej dobe. Princíp obmedzenia nepriateľstva pokladám za mimoriadne aktuálny najmä preto, lebo technologický vývoj dnes umožňuje viesť konflikty ešte ničivejším spôsobom ako v Jüngerovej a Schmittovej dobe. Proti nepriateľovi môžeme použiť čoraz komplexnejšie a účinnejšie zbrane. Konflikty dnes vedieme nielen na zemi, vo vode a vo vzduchu, ale aj vo virtuálnom a vesmírnom priestore. Čoraz väčší počet štátov disponuje zbraňami hromadného ničenia a ďalšie sa usilujú o ich vývoj. Viaceré z týchto štátov sa hlásia k totalitným ideológiám, ktoré absolutizujú nepriateľstvo. Navyše ľudský prvok, ktorý ako jediný dokáže humanizovať konflikt, je v konfliktoch súčasnosti na ústupe. Priestor konfliktu sa čoraz viac automatizuje. V dôsledku robotizácie armád, delegovania rozhodovania umelej inteligencii a rastu ničivej sily zbraní majú ľudské výtvyory čoraz väčšiu schopnosť ublížiť človeku. Práve vtedy, keď sa ľudstvo môže najľahšie stať obeťou vlastných výtvyorov, treba zdôrazniť význam ľudského prvku v situácii konfliktu a vytvoriť čo najväčší priestor na uplatnenie ľudskosti. V nasledujúcich úvahách sa pokúsím predstaviť princíp obmedzenia nepriateľstva ako účinný humanizačný nástroj.

1. Schmittova obhajoba obmedzenia nepriateľstva a odmietnutie absolútneho nepriateľstva

Schmitt pracuje s kolektívnym pojmom nepriateľa a zaoberá sa vzťahmi medzi ľudskými celkami. Nepriateľ je politický pojem, ktorým sa označuje ľudský celok, ktorý ohrozuje kolektívny spôsob bytia iného ľudského celku, čo vedie k rôznym druhom konfliktov. Najintenzívnejším konfliktom je vojna, v ktorej dochádza k negácii iného bytia prostredníctvom boja. Schmitt považuje vojnu ako „reálnu možnosť“ za podstatnú súčasť koncepcie nepriateľstva (Schmitt 2013, 33).

Za kľúčový moment Schmittovej reflexie nepriateľstva a vojny považujem náuku o obmedzení nepriateľstva, ktorou reaguje na prirodzený ľudský sklon k diskriminácii nepriateľa. Schmitt prezentuje tento sklon ako antropologickú konštantu,¹ ktorej prekonanie vyžaduje systematické úsilie. Nedostatočná regulácia tohto sklonu

¹ Pojem antropologická konštantá som si vypožičal od Reinharta Kosellecka (Koselleck 2000, 77).

môže mať za následok bezmedznú devastáciu nepriateľa. Schmitt upozorňuje na skutočnosť, že vzťah k nepriateľovi je poznačený prirodzenou psychologickou negativizáciou, ktorá prisudzuje nepriateľovi aj také negatívne vlastnosti, ktoré nemajú politickú povahu: „V psychologickej skutočnosti sa nepriateľ ľahko javí ako zlý a škaredý, pretože každé rozlíšenie a kategorizácia, a najviac samozrejme politické rozlíšenie ako najsilnejšie a najintenzívnejšie, priberá k podpore všetky ostatné použiteľné rozlíšenia“ (Schmitt 2013, 27).² Kumulatívna negativizácia nepriateľa v psychologickej rovine spôsobuje, že prirodzeným prístupom k nepriateľovi je „diskriminovanie a hanobenie“ (Schmitt 2008, 87). Vo vojnovej situácii, v ktorej sa konflikt vyhrocuje a dochádza k použitiu násilia, sa negativizácia nepriateľa ešte prehľbuje a vyúsťuje do jeho kriminalizácie. Pri takejto eskalácii napätia „je pre ľudí ťažké nepovažovať nepriateľa za zločinca“ (Schmitt 1963a, 11).

Systematické obmedzenie nepriateľstva, ktoré Schmitt podporuje, označujem ako *výchovu k ľudskosti*. Tento pojem, ktorý sa u Schmitta nevyskytuje, som zvolil preto, lebo systematická korekcia sklonu k diskriminácii má jednoznačne výchovný charakter. Aktéri konfliktu, ktorí sa rozhodnú uplatniť tento prístup, musia regulovať antropologickú konštantu, čo pokladám za existenciálny výkon sebvýchovy i výchovy iných. Dochádza k formácii charakteru, ktorá má humanizačný účinok, pretože obmedzenie nepriateľstva znižuje mieru negativizácie druhého a predchádza nepriemeranému použitiu sily. Táto formácia má individuálny i kolektívny rozmer. Výchova k ľudskosti je základom pre to, aby ani vo vyhrotenej situácii nedošlo k dehumanizácii protivníka.

Základným východiskom Schmittovej teórie nepriateľa je pozitívna téza, že nepriateľ nikdy nestráca ľudskú povahu, a preto sú nepriateľské celky z antropologického hľadiska rovnocenné (Schmitt 2013, 54).³ O antropologickej rovnocennosti hovorím preto,⁴ lebo Schmitt sa jasne vymedzuje voči prístupom, ktoré buď vytláčajú nepriateľa do sféry neľudského alebo ľudstvo hierarchizujú. V prvom prípade je nepriateľ označený napríklad za monštrum, v druhom prípade za divocha alebo rasovo menejcenného (Schmitt 2011, 114; Schmitt 1963a, 11). Podľa Schmitta je skutočnosť, že sa nepriateľské celky voči sebe vymedzujú, dvojznačná: na jednej strane je zdrojom konfliktov, na druhej strane prispieva k tvorbe identity zúčastnených strán. V jadre ich vzťahu je stret záujmov, ktorý však vzhľadom na ich rovnocennosť nemá viesť k neobmedzenému presadeniu jedného a likvidácii druhého:

² České preklady som v záujme plynulosti čítania poslovenčil.

³ V individuálnej rovine by sa ochrana nepriateľa dala posilniť tým, že by sa o ňom uvažovalo nielen ako o človeku, ale aj ako o bližnom (Šajda 2018, 814). Pre podrobnejšiu analýzu Schmittovej interpretácie európskych dejín od konca 18. storočia pozri (Šajda 2016, 75 – 90).

⁴ Pojem *antropologická rovnocennosť* je môj vlastný, ale je priamo odvodený zo Schmittových opisov jeho vlastnej pozície.

„Nepriateľ nie je niečo, čo musí byť z nejakého dôvodu odstránené a kvôli svojej ne-hodnote zničené. Nepriateľ stojí na mojej vlastnej úrovni. Z tohto dôvodu sa s ním musím stretnúť v boji, aby som získal svoj vlastný rozmer, vlastnú hranicu, vlastnú podobu“ (Schmitt 2008, 83).⁵

Schmitt nachádza v dejinách reflexie nepriateľstva a vojny líniu, ktorá podporuje výrazné obmedzenie nepriateľstva a systematickú reguláciu vojny. Jej počiatky situuje do 16. a 17. storočia, keď zakladajúce postavy medzinárodného práva Alberico Gentili a Richard Zouch rozpracovali princíp rovnosti znepriatelených strán vo vojnovom konflikte (*aequalitas hostium*). V 18. a 19. storočí sa tento princíp uplatnil a rozvinul v európskych pozemných vojnách, v ktorých proti sebe stáli pravidelné armády suverénnych štátov.⁶ Viedenský kongres v rokoch 1814 – 1815 potvrdil tento princíp a smerodajný bol aj pre prvú svetovú vojnu. Klasické vojnové právo, ktoré vzniklo na jeho základe, sa vyznačuje jasným rozlíšením vojny a mieru, nepriateľa a zločinca, kombatanta a nekombatanta. Normy tohto práva chránia nepriateľa tým, že porazených a zajatcov nevnímajú ako „objekty potrestania, pomsty alebo rukojemníctva“ a do mierových zmlúv sa zahŕňa klauzula o amnestii (Schmitt 2011, 285 – 286; Schmitt 2008, 16 – 17; Schmitt 1963a, 11).⁷ Odlíšenie nepriateľa od zločinca, rebela, zradcu a piráta zabezpečuje, že sa k nemu pristupuje s úctou ako k seberovnému. Tento vývoj, ktorý do vedenia vojny vniesol výrazný moment regulácie, mal blahodarný účinok najmä na Nemecko, ktoré bolo v 16. a 17. storočí epicentrom bratovražedných konfesijných vojen.

Koncepciu vojny, ktorá predpokladá morálnu a právnu rovnosť bojujúcich strán, označuje Schmitt za nediskriminačnú a vyzdvihuje skutočnosť, že bojujúce strany sa počas celého trvania vojnového konfliktu navzájom pokladajú za spravodlivých nepriateľov (*justi hostes*) (Schmitt 2011, 119). Schmitt vidí v tejto skutočnosti „najúčinnejšiu humanizáciu“ (Schmitt 2011, 114), pretože je odmietnutím kriminalizácie vojnového protivníka a popretím absolútneho nepriateľstva (Schmitt 2008, 87). Cieľom konfliktu nie je zničiť a vyhladiť nepriateľa, ale nanovo určiť hranice vzájomného vzťahu. V tomto type vojny sa za zločin nepovažuje samo vedenie vojny – obe strany sú v tomto ohľade rovnako spravodlivé –, ale len porušenie noriem vedenia vojny, napríklad práva vojnových zajatcov.

Keďže Schmitt vidí v pojme spravodlivého nepriateľa (*justus hostis*) kľúčový výtvarok klasického vojnového práva, ostro sa vymedzuje voči Kantovmu pojmu

⁵ Nepriateľstvo môže vzniknúť v akejkoľvek oblasti ľudskej činnosti, keď dôjde k hlbokému rozdeleniu, ktoré získa politickú povahu (Slováček 2016b, 823).

⁶ Schmitt podotýka, že regulácia sa neuplatnila v občianskych, koloniálnych a námorných vojnách (Schmitt 2011, 286).

⁷ Ak nie je uvedené inak, preklady z cudzích jazykov sú moje vlastné.

nespravodlivého nepriateľa (*injustus hostis*). Tento pojem sa javí ako prekvapivý vzhľadom na skutočnosť, že Kant uznáva rovnoprávnosť bojujúcich štátov a ich právo samostatne sa rozhodovať o spravodlivej príčine vstupu do vojny (*justa causa*). Kant preto odmieta diskriminačné typy vojny, ktoré by mali trestný, vyhladzovací alebo podrobujúci charakter. Rozpor v Kantovej náuke je podľa Schmitta v tom, že paralelne s odmietnutím diskriminačných typov vojny zavádza pojem nespravodlivého nepriateľa, ktorý obsahuje nesmierny potenciál diskriminácie nepriateľa (Schmitt 2011, 140 – 142).

Do protikladu k nediskriminačnej koncepcii vojny kladie Schmitt *diskriminačnú* koncepciu, ktorá predpokladá morálnu a právnu hierarchizáciu znepriateľených strán. Schmitt vidí pôvod tejto koncepcie v náuke o spravodlivej vojne (*bellum justum*), ktorá prisudzuje spravodlivosť iba jednej bojujúcej strane, čím ruší morálnu a právnu rovnosť nepriateľov. Dôsledkom je nahradenie pojmu spravodlivého nepriateľa pojmom hanebného nepriateľa (*perfidus hostis*) a zotretie rozdielu medzi nepriateľom a zločincom (Schmitt 2015, 53, 79, 95; Schmitt 2011, 92). Jedna strana sa stáva sudcom druhej.

Schmitt predstavuje prvú svetovú vojnu ako zlomovú historickú udalosť, v ktorej sa naposledy v rozhodujúcej miere uplatnil princíp obmedzenia nepriateľstva. Táto vojna sa začala ako regulovaný konflikt pravidelných armád štátov, no skončila sa revolučnou vojnou, ktorá vyniesla do popredia nový typ nepriateľa a vojnového konfliktu (Schmitt 2011, 232; Schmitt 2008, 16, 91).

Od konca prvej svetovej vojny dochádza podľa Schmitta k vzostupu teórií, ktoré opúšťajú princíp obmedzenia nepriateľstva a vojny a namiesto toho zdôrazňujú ich absolutizáciu (Schmitt 2008, 54 – 55, 86; Schmitt 1950, 57 – 58). Tieto teórie sa rozvíjajú najmä v prostredí totalitných ideológií, pre ktoré je existencia určitých nepriateľov neprijateľná. Radikálnosť týchto teórií sa prejavuje v tom, že pracujú s „ex-terminačným“ pojmom nepriateľa (Schmitt 2015, 141).

Z pohľadu absolútneho nepriateľstva sa prirodzený sklon k diskriminácii nepriateľa nejaví ako problemtický, pretože podporuje intenzitu boja zameraného na úplné zničenie nepriateľa. Ako problematická sa, naopak, javí výchova k ľudskosti prostredníctvom obmedzenia nepriateľstva, pretože bráni totálnemu nasadeniu v boji proti nepriateľovi. Jej dôraz na rovnosť nepriateľov, úctu k nepriateľovi a ochranu nepriateľa je nezlučiteľný s cieľmi absolútneho nepriateľstva. Zneváženie a útlak nepriateľa je nevyhnutným prostriedkom na dosiahnutie absolútneho víťazstva.

Schmitt upozorňuje, že teórie absolútneho nepriateľstva sa síce odvolávajú na spravodlivosť a ľudskosť, no nepriateľovi upierajú status spravodlivého, ba dokonca ho vylučujú zo sféry ľudského. Najmarkantnejším príkladom sú dva typy absolútneho nepriateľa – triedny a rasový – pri ktorých sa maximalizuje intenzita degradácie. Keď

sa nepriateľ stáva „neľudským monštrum“ alebo „životom, ktorý nie je hoden žitia“ (Schmitt 2013, 37; Schmitt 1963b, 122) jeho zničenie sa stáva zásluhou.⁸

Schmittov pojem absolútneho nepriateľa vyvolal množstvo polemík, pričom na tomto mieste by som sa chcel vymedziť voči dvom typom interpretácií. V prvom type dochádza k oslabeniu tohto pojmu tým, že termín *absolútny* sa nevzťahuje na intenzitu nepriateľstva. Takýto prístup vidím u Gabrielly Slompovej, ktorá absolútne nepriateľstvo interpretuje ako „najextenzívnejšiu“ formu nepriateľstva (Slomp 2009, 91). Hoci má Slompová pravdu, že absolútne nepriateľstvo môže zasiahnuť najširšiu časť obyvateľstva, miera jeho intenzity musí byť zohľadnená – len ono totiž obsahuje extermináčny moment. Za správnejšie preto pokladám interpretácie, ktoré jednoznačne označujú absolútne nepriateľstvo ako najintenzívnejšiu formu nepriateľstva. Týmto smerom sa ubera napríklad Jacques Derrida (Derrida 1994, 160 – 164) alebo William Hooker, ktorý výstižne označuje absolútne nepriateľstvo za „symptóm zániku politického sebaovládania“ (Hooker 2009, 170). V druhom type interpretácií dochádza k fúzii pojmov nepriateľstva a absolútneho nepriateľstva. Takúto tendenciu vidím napríklad v delení *nepriateľ / protivník* Chantal Mouffeovej, ktoré reflektuje Michala Lysoňková. Ak je totiž nepriateľ „človek hodný zničenia, s ktorým nič nezdieľame“ (Lysoňková 2015, 23),⁹ tak takáto definícia zužuje pojem nepriateľstva na jeho absolútnu podobu. Za správne považujem tieto pojmy rozlíšiť a absolútne nepriateľstvo chápať ako najintenzívnejšiu podobu nepriateľstva.

Schmittovu analýzu absolútneho nepriateľstva charakterizuje určitá nerovnováha, čo pokladám za zjavný nedostatok. Schmitt venuje oveľa väčší priestor uplatneniu absolútneho nepriateľstva v komunizme ako v nacizme, hoci podľa jeho vlastného vyjadrenia mu radikálnosť nacizmu v tomto ohľade bola zrejma (Schmitt 2000, 66).¹⁰

V boji s absolútnym nepriateľom sa jasné rozlíšenia, ktoré vzišli z obnovy vojnového práva po Viedenskom kongrese, javia ako príťaž, ktorá oslabuje dynamiku bojového nasadenia. Klasické vojnové právo sa preto stáva predmetom kritiky, no eliminácia jeho rozlíšení má napriek deklarovanej humanizácii zrejmy dehumanizačný účinok: „V žiadnom zmysle nie je pokrokom v zmysle humanity, keď sa vojna podriadená ochranným ustanoveniam európskeho medzinárodného práva zatracuje ako reakčná a zločinná a namiesto toho sa v mene spravodlivej vojny rozdúchava revolučné triedne alebo rasové nepriateľstvo, ktoré už nedokáže, a ani nechce rozlíšiť nepriateľa a zločinca“ (Schmitt 1963a, 11). Zotretie rozdielu medzi nepriateľom a zlo-

⁸ Vzťah absolútneho nepriateľstva je vzťahom absolútnej asymetrie, ktorá je cudzia schmittovskej koncepcii obmedzeného nepriateľstva (Mercier 2019).

⁹ Lysoňková vychádza z Mouffeovej teórie dvoch foriem antagonizmu (Mouffe 2000, 13, 102 – 103).

¹⁰ Schmittova kolaborácia s nacistickým režimom je známym faktom. Jeho povojnové zaradenie nacistickej praxe do kategórie absolútneho nepriateľstva môže byť interpretované ako prejav seba-reflexie.

čincom znamená eróziu morálneho a právneho statusu nepriateľa.¹¹ Nepriateľ sa stáva predmetom odsúdenia a potrestania, ktoré má v absolútnom boji radikálnu podobu.

Absolutizáciu nepriateľa a vojny podporil v dvadsiatom storočí aj rýchly technologický rozvoj zbrojárskeho priemyslu. Tento faktor, ktorý sám osebe nemá ideologickú povahu, predstavuje novú výzvu pre princíp obmedzenia nepriateľstva a reguláciu vojny tým, že *akékoľvek* použitie zbraní hromadného ničenia má nesmierne následky. Schmitt podotýka, že pojem absolútneho nepriateľa sa zdá byť v jadrovej dobe imanentný a sila nových zbraní núti k jeho prijatiu aj tých, ktorí ho odmietajú, no potrebujú obstať v prípadnom vojenskom konflikte: „Také absolútne ničivé prostriedky vyžadujú absolútneho nepriateľa, ak nemajú byť absolútne neľudské“ (Schmitt 2008, 90). Schmitt vyjadruje zároveň nádej, že práve jadrová hrozba donúti ľudstvo k návratu k „ľudskému pojmu nepriateľa“. Predpokladom je však zásadné prehodnotenie aktuálnych prístupov, pretože „fúrie spravodlivej vojny sú pustené z reťaze a nebude ľahké ich znovu skrotiť“ (Schmitt 2015, 154). Hoci spôsob aplikácie obmedzenia nepriateľstva v devätnástom a začínajúcom dvadsiatom storočí nemožno mechanicky preniesť do dvadsiateho prvého storočia, základné momenty tohto princípu stratili relevantnosť a naďalej predstavujú hrádzu proti absolútnemu nepriateľstvu, ktoré nepozná hranice.

2. Jüngerove zásady prístupu k nepriateľovi a ich aplikácia v praxi

Ernsta Jüngera a Carla Schmitta spájala mnohoročná intelektuálna výmena, ktorej najzrejmším dôkazom je ich vyše polstoročná korešpondencia. Keďže predmetom tejto štúdie je analýza ich koncepcií obmedzenia nepriateľstva a ich následné porovnanie, zameriam sa na konceptuálnoanalytickú líniu a dejinnorecepčnú líniu ponechám bokom.

Jüngerov román *V ocelových búrkach* je spolu s Remarquovým románom *Na západe nič nové* (1929) najvýznamnejším nemeckým literárnym svedectvom o prvej svetovej vojne (Kiesel 2014, 118; Kiesel 2013, 5).¹² Pri jeho analýze sa sústredím na zásady, ktorými sa Jünger ako vojak riadil vo vzťahu k nepriateľovi a na ich aplikáciu v praxi. Mojou tézou je, že Jünger dôsledne uplatňoval princíp obmedzenia nepriateľstva, ktorý Schmitt označil za smerodajný pre prvú svetovú vojnu. Preto budem polemizovať s Helmuthom Kieselom, ktorý tvrdí, že Jünger sa riadil neúprosťou „vo-

¹¹ Petr Slováček upozornil na zaujímavú pasáž zo Schmittovho listu Jüngerovi z 22. marca 1948, v ktorej Schmitt označuje rozlíšenie nepriateľa a zločinca za dôležitejší krok pre ľudstvo ako ovládnutie ohňa alebo vynález pluhu (Slováček 2016a, 92; Jünger/Schmitt 1999, 219 – 220).

¹² Román vyšiel desať rokov predtým, ako sa Jünger a Schmitt spoznali, a hoci ho Schmitt čítal, väčšiu pozornosť mu vo svojom diele nevenuje (Jünger/Schmitt 1999, 853; Schmitt 2015, 321). Jünger román niekoľkokrát prepracoval, v štúdiu zohľadňujem všetky verzie. Román bol preložený do štrnástich jazykov.

jenskou logikou, ktorá vyžadovala zničenie protivníka za každých okolností“ (Kiesel 2014, 120).¹³ Takýto prístup by zodpovedal princípu absolútneho nepriateľstva, podľa ktorého nepriateľstvo platí vždy a všade a na nepriateľa sa nevzťahujú žiadne ochranné opatrenia. Pokúsim sa ukázať, že takýto prístup bol Jüngerovi cudzí.

Jüngerova účasť na vojne sa odohráva v kontexte, v ktorom je jasne dané, kto je politickým a vojenským nepriateľom. Jünger nerozlišuje rôzne typy nepriateľa a slová *Feind* (nepriateľ) a *Gegner* (protivník) používa ako synonymá.¹⁴ Z jeho pohľadu vojak nemeckej armády je nepriateľom francúzska a britská pravidelná armáda, spolu s ich zámorskými spojencami. Keď Jünger označuje za nepriateľa jednotlivca, je to vždy predstaviteľ nepriateľského bojujúceho celku.

Z pohľadu obmedzenia nepriateľstva a výchovy k ľudskosti je dôležitá Jüngerova zásada, podľa ktorej ľudskosť má vo vojne miesto, no jej prejavy nesmú mať sebazničujúci charakter: „Vojna je najťažším remeslom, jej majstri si smú otvoriť srdce pre ľudskosť len v takej miere, v akej im nemôže uškodiť“ (Jünger 2013, 296). Priestor pre ľudskosť Jünger nachádza na základe jasných rozlíšení, najmä medzi situáciou, v ktorej boj prebieha, a situáciou, v ktorej boj neprebieha, ako aj medzi bojujúcimi členmi nepriateľskej armády a takými členmi, ktorí sú z boja vyradení (zajatci, ranení). V situácii, v ktorej boj prebieha a dochádza k stretu s bojujúcimi členmi nepriateľskej armády, sa Jünger riadi zásadou „ty alebo ja“ (Jünger 2013, 543). V situácii, v ktorej boj neprebieha a vo vzťahu k členom nepriateľskej armády, ktorí sú z boja vyradení, je táto zásada vysadená z platnosti a vzniká priestor pre ľudskosť. Civilisti sú z Jüngerovej koncepcie nepriateľstva úplne vylúčení.

Jünger prezentuje ako základný postoj k nepriateľovi úctu a tvrdí, že sa usiloval predchádzať psychologickéj negativizácii nepriateľa. Nepriateľstvo obmedzoval na situáciu, v ktorej prebieha boj: „Vo vojne bolo vždy mojím ideálom považovať protivníka za protivníka len v boji, neprechovávať k nemu žiadny pocit nenávisť a vážiť si ho ako muža podľa jeho odvahy“ (Jünger 2013, 134). V neskoršom vydaní túto pasáž doplnil: „Nikdy som o [protivníkovi] nezmýšľal nízko. Keď sa mi neskôr dostali do rúk zajatci, cítil som zodpovednosť za ich bezpečnosť a snažil som sa pre nich urobiť všetko, čo bolo v mojich silách“ (Jünger 2013, 137). Jasné odlíšenie situácie, v ktorej boj prebieha, od situácie, v ktorej boj neprebieha, je príznačné aj pre kontext, z ktorého citovaná pasáž pochádza. Oprava rozbahnených zákopov na oboch stranách frontu viedla k tomu, že nemeckí a anglickí vojaci sa stretli na bojovej línii a došlo k priateľským rozhovorom. V tejto situácii padol z anglickej strany výstrel, ktorý za-

¹³ Na inom mieste Kiesel tvrdí, že táto logika prikazovala, že „nepriateľ musí byť zničený pri každej príležitosti, ktorá sa naskytne“ (Kiesel 2014, 119).

¹⁴ Vo vydaní z roku 1934 sa Jünger pokúsil o rozlíšenie týchto pojmov, no následne ho vypustil, pretože nemalo oporu v jeho vlastnom použití pojmov.

bil nemeckého vojaka. Obe posádky opäť zaujali bojové pozície a Jünger sa sťažoval anglickému veliteľovi. Keďže uňho našiel pochopenie, podotýka, že vo veci úcty k nepriateľovi „spoznal medzi anglickými dôstojníkmi veľa príbuzných pováh“ (Jünger 2013, 134). Zotretie hranice medzi situáciou, v ktorej boj prebieha, a situáciou, v ktorej boj neprebieha, považovali obaja dôstojníci za zákernosť.

Uplatnenie rozlíšenia medzi bojujúcimi členmi nepriateľskej armády a takými členmi, ktorí sú z boja vyradení, opisuje Jünger podrobnejšie na dvoch miestach. V prvom prípade opisuje nečakanú situáciu, keď sa jeho jednotke vzdala celá anglická rota. Z opisu je zrejmé, že na strane nepriateľa bolo rozšírené očakávanie, že o vojnových zajatcov bude dobre postarané: „Väčšina [britských vojakov] sebaistým úsmevom naznačovala, že od nás neočakáva nič neľudské“ (Jünger 2013, 470). Anglický kapitán navyše Jüngerovi oznámil, že neďaleko sa nachádza úkryt s ranenými nemeckými vojakmi, ktorých Angličania ošetrili. Jünger sľúbil, že zabezpečí potrebnú starostlivosť o britských ranených (Jünger 2013, 472). V druhom prípade opisuje oveľa exponovanejšiu situáciu, v ktorej po ukončení ostrého boja jeho jednotka narazila na zranených indických vojakov: „Vo vysokej tráve sme objavili... troch ranených. Zdalo sa, že sú pevne presvedčení, že ich zabijeme“ (Jünger 2013, 342). Aj v tomto prípade sa však Jüngerovi podarilo nepriateľských vojakov upokojiť a odvieť ich do bezpečia.

Z hľadiska obmedzenia nepriateľstva a výchovy k ľudskosti je azda najzaujímavejší Jüngerov opis situácie, v ktorej prebiehal boj, no predsa v nej vedel nájsť priestor pre ľudskosť. Jünger opisuje masívny útok nemeckej pechoty na nepriateľské pozície, počas ktorého došlo k prelomeniu nepriateľskej obrannej línie. Jünger sa počas útoku stratil v labyrinte zákopov a náhle sa ocitol tvárou v tvár nepriateľskému vojakovi: „Vtom som uvidel prvého nepriateľa. Asi tri metre predou mnou sa krčila postava, zjavne ranená... Videl som, ako sa strhla, keď ma uvidela, a zdesene na mňa hľadela, keď som sa k nej s pištoľou v ruke pomaličky blížil“ (Jünger 2013, 522). Nepriateľský vojak Jüngeru zaskočil tým, že do bojovej situácie vniesol mierový prvok: „So žalosným výkrikom siahol do vrečka a podával mi obrázok. Bola to fotografia, na ktorej bol obklopený svojou početnou rodinou“ (Jünger 2013, 522). Jünger uvádza, že po chvíľkovom vnútornom boji sa ovládol, ušetril nepriateľského vojaka a pokračoval v hľadaní svojej jednotky. V neskorších vydaniach opísal dlhodobý účinok tohto krátko stretnutia: „Bol to príznak zo strateného a neuveriteľne vzdialeného sveta. Neskôr som považoval za veľké šťastie, že som ho prepustil a bežal ďalej. Práve on sa mi často zjavoval vo sne. Napĺňalo ma to nádejou, že znovu uvidel svoju vlasť“ (Jünger 2013, 523). Skutočnosť, že Jünger v ťažko predvídateľnej situácii útoku na nepriateľské pozície dokázal vytvoriť priestor pre dôveru a súcit s nepriateľom, je dôkazom fundamentálneho postoja úcty k nepriateľovi.

Napriek uvedeným opisom Helmuth Kiesel prisudzuje Jüngerovi správanie zodpovedajúce absolútnemu nepriateľstvu a dokonca ho označuje za „páchateľa“ (Kiesel 2014, 119). Ako dôkaz uvádza situáciu, v ktorej Jünger z nemeckého zákopu zastrelil britského vojaka na opačnej strane frontovej línie bez toho, aby ho tento vojak priamo ohrozoval. Kiesel vykresľuje tento čin ako „akt monštruóznej zloby“ (Kiesel 2014, 120). Problém Kieselovho obvinenia tkvie v tom, že Jünger sa nachádzal v situácii, v ktorej prebiehal boj, a preto sa riadil bojovou zásadou „ty alebo ja“. Táto skutočnosť nie je zrejmá z citátu, ktorý Kiesel uvádza, pretože z neho vypustil kľúčovú informáciu, že práve prebiehal nemecký útok na britské pozície. Išlo o odvetu za britský útok, ktorý sa uskutočnil krátko predtým. Jünger sa zapojil do ostreľovania britských pozícií, ktoré viedol iný dôstojník. Je pravdou, že britský vojak ho priamo neohrozoval, no bol súčasťou nepriateľskej línie, na ktorú nemecká armáda práve útočila (Jünger 2013, 288). Takýto postup nebol podľa zásad, ktorými sa Jünger riadil, porušením bojových pravidiel, a niet dôvodu predpokladať uňho zlobu či dokonca monštruóznosť. Aj v iných prípadoch sa Jüngerova účasť na útočných akciách obmedzovala na bojovú zónu a rešpektovala štandardné pravidlá útoku a obrany.

Dôležitou súčasťou Jüngerovho opisu vojnového diania je poukázanie na rascútu palebnú silu zbraní, ktorá ku koncu vojny dosiahla nesmierne rozmery. Masívne útoky delostrelectva mali pustošivý ráz a vytvárali dojem zanedbateľnosti ľudského faktoru. Jünger hovorí o „vláde strojov“ (Jünger 2013, 244), ktorá sa v dosiaľ nepoznanej miere prejavovala ničením všetkého, čo jej stálo v ceste. Napriek tomu Jünger nástojí na dôležitosti jednotlivca, ktorý preberá zodpovednosť za svoje rozhodnutia: „Často počujeme mylný názor, že pozemný boj sa zvrhol na jednotvárne masové krviprelievania. Naopak, dnes viac než inokedy rozhoduje jednotlivec“ (Jünger 2013, 484). Martin Tielke tvrdí, že v jadre Jüngerovho postoja je viera v prvoradosť človeka, ktorý sa ani v opotrebovávacej vojne nenechá zredukovať na úroveň objektu (Tielke 2007, 40). Jüngerova skúsenosť potvrdzuje, že konanie jednotlivca bolo často kľúčovým faktorom, od ktorého sa odvíjal osud ľudských životov.

Jüngerove zásady prístupu k nepriateľovi a ich aplikácia v praxi zodpovedajú princípu obmedzenia nepriateľstva a regulovanej vojny, o ktorom Schmitt tvrdí, že bol charakteristický pre prvú svetovú vojnu. Na základe jasných rozlíšení bol Jünger schopný vytvoriť priestor pre ľudskosť aj uprostred „ocelových búrok“. Obmedzenie ničivej sily na bojové strety pravidelných armád umožnilo vytvoriť humanitárny priestor pre civilistov, ranených, zajatcov a ďalších. Jüngerovo principiálne konanie vnieslo do vojnových hrôz humanizujúci prvok, ktorý viedol k záchrane životov.

3. Štyri aktuálne aspekty princípu obmedzenia nepriateľstva ako výchovy k ľudskosti

V Schmittovej a Jüngerovej reflexii obmedzenia nepriateľstva vnímam ako aktuálne najmä štyri aspekty.

1. Schmitt správne upozornil na kumulatívnu negativizáciu nepriateľa v rovine jednotlivca i kolektívu, ktorá je antropologickou konštantou. Na jej základe sa rozvíja prirodzený sklon k diskriminácii a hanobeniu nepriateľa, ktorý v čase vojny prerastá do sklonu ku kriminalizácii. Tento sklon je ľahko zneužitelný politickou propagandou, ktorá zneváženie nepriateľa systematicky podporuje. Morálne, estetické a iné predsudky pomáhajú stupňovať nepriateľstvo a vyhrocovať politický a vojenský konflikt. V prípade neobmedzeného rozmachu negativizácie nepriateľa dochádza k absolutizácii nepriateľstva, pri ktorej sa na nepriateľa neberú ohľady. Schmitt aj Jünger zdôrazňujú potrebu vzdorovať prirodzenej negativizácii nepriateľa a systematicky prekonávať sklon k jeho diskriminácii. Jünger odkazuje na vlastnú pozitívnu skúsenosť s prekonávaním sklonu k nenávisnému postojovi voči nepriateľovi. Hoci obaja autori uvažujú o prekonávaní tohto sklonu najmä v kontexte vojny, obmedzenie negativizácie nepriateľa má širšie uplatnenie. V akejkoľvek situácii, v ktorej proti sebe stoja znepriatelené strany, prispieva k deeskalácii konfliktu. Preto je dôležité kontinuálne budovať kultúru politického sebaovládania a hľadať nové cesty k odhafovaniu a prekonávaniu vlastných predsudkov.

2. Východiskom pre korekciu prirodzeného sklonu k diskriminácii nepriateľa je u oboch autorov poukázanie na ľudskú povahu nepriateľa, z ktorej vyplýva základná rovnocennosť nepriateľských celkov aj ich jednotlivých predstaviteľov. Vzťah k nepriateľovi ako k seberovnému neobsahuje apriórnu hierarchizáciu, ktorá jednej strane vnucuje pozíciu podradenosti či menejcennosti. Rovnosť nepriateľov je bazálnou hrádzou proti neobmedzenému nepriateľstvu, ktorého cieľom je úplné potlačenie bytia druhého. Uznanie nepriateľa za antropologicky rovnocenného považujem za dôležitý krok na ceste výchovy k ľudskosti, ktorá sa sústreďuje na moment úcty k nepriateľovi a na jeho ochranu pred neprimeranou ujmom. Antropologická rovnocennosť predchádza sekundárne určenia nepriateľov. Vzhľadom na rozmach negativizácie nepriateľa v situácii konfliktu je potrebné systematické ukotvenie momentu humanizácie v pravidlách, ktoré sú záväzné pre bojujúce kolektívy a usmerňujú konanie bojujúcich jednotlivcov. Zároveň súhlasím s Jüngerom, že ak má byť priestor pre ľudskosť v situácii vyhroteného konfliktu udržateľný, nesmie mať sebapoškodzujúci charakter. Tvorba tohto priestoru je kľúčom k maximalizácii ochrany ľudských životov pred ničivou silou vojny.

3. Hlavnou humanizačnou stratégiou je u oboch autorov obmedzenie nepriateľstva, ktoré sa zakladá na jasných rozlíšeniach. Tieto rozlíšenia podporujú uplatňo-

vanie momentu ľudskosti a úcty k nepriateľovi a obmedzujú uplatňovanie bojovej zásady „ty alebo ja“. Schmitt pokladá za najúčinnjší prostriedok humanizácie rozlíšenie nepriateľa a zločinca, ktoré umožňuje uvažovať o nepriateľovi ako o seberovnom nielen v antropologickej, ale aj v právnej a morálnej rovine. Toto rozlíšenie je cenné tým, že neumožňuje paušálnu kriminalizáciu nepriateľa a obmedzuje kriminalizáciu na konkrétne činy, ktoré sú v rozpore s vojnovým právom. Je prevenciou proti diskriminačnej vojne, ktorá má za cieľ potrestanie nepriateľa, ktorý je považovaný za odsúdeniahodného. Rozlíšenie nepriateľa a zločinca vnímam ako účinnú prevenciu ideologickej absolutizácie nepriateľstva, ktorá odsúdeniahodný charakter nepriateľa využíva na jeho degradáciu a v krajnom prípade odopiera nepriateľovi nielen status spravodlivého, ale aj ľudského. Nepriateľ sa tak dostáva do negatívnej zóny ne-hodnoty, v ktorej sa jeho existencia a život javia ako nežiaduce. Absolútne nepriateľstvo obsahuje extermináčny moment, ktorý je radikálnym popretím politického sebaovládania. Hoci Jünger rozlíšenie nepriateľa a zločinca netematizuje, je implicitne prítomné v jeho zásadách, ktoré neprípisujú nepriateľovi morálnu ani právnu neadekvátnosť. V jeho zásadách je rovnako implicitne prítomné rozlíšenie kombatanov a nekombatantov. Explicitne rozlišuje bojujúcich a nebojujúcich členov nepriateľskej armády, ako aj situáciu, v ktorej boj prebieha, a situáciu, v ktorej boj neprebieha. Tieto rozlíšenia vytvárajú priestor pre ochranu nepriateľa, ktorý Jünger aktívne využíval a ktorý je aktuálny aj v dnešných konfliktoch. Absencia negativizácie nepriateľa sa prejavuje v tom, že zajatí, ranení a iní nebojujúci nie sú vnímaní cez prizmu pomsty alebo potrestania.

4. Obaja autori sa zhodujú, že vedeckotechnický rozvoj zbraní výrazne posilnil hrozbu masovej anihilácie ľudských životov. Rozsiahly ničivý účinok nových zbraní je veľkou výzvou pre princíp obmedzenia nepriateľstva a vojny, pretože umožňuje len „hrubú“ diferenciáciu cieľov. Ľudstvo je čoraz viac vystavené ničivej sile svojich vlastných výtvorov a v čoraz väčšej miere je schopné ohroziť svoju vlastnú existenciu. Schmitt vníma technickú vyspelosť človeka ambivalentne: potenciálne použitie obrovskej ničivej sily podnecuje človeka k alibistickému prijatiu koncepcie absolútneho nepriateľstva, no obava z rozsahu ničenia ho podnecuje k návratu ku koncepcii obmedzeného nepriateľstva. Jünger správne upozornil, že spolu s dôležitosťou technického vybavenia rastie aj dôležitosť ľudského rozhodovania. Dnešná doba, ktorá je technologicky oveľa vyspelejšia ako čas, keď písali Jünger a Schmitt, je ešte väčšmi vystavená hrozbe exterminácie. Nové technológie výrazne „uľahčili“ cestu k masovému ničeniu a vďaka rýchlosti vyhodnocovania informácií v mnohých oblastiach dostali rozhodovaciu právomoc. V konfliktoch ľudí proti ľuďom sa tak „vítazom“ stali technologické výtvory, ktorých význam ustavične narastá. Ohrozenie je dnes väčšie aj preto, že zbraňami hromadného ničenia disponujú nielen veľmoci, ale aj ďalšie štáty,

z ktorých viaceré sú nestabilné, či dokonca zlyhávajúce. Nukleárne technológie a zbrane majú v rukách aj režimy, ktoré sa hlásia k princípu absolútneho nepriateľstva. Etablovanie nových domén konfliktu – vesmírnej a virtuálnej – zasa umožnilo celoplanetárny rozvrh konfliktu a efektívnu organizáciu dezinformačných kampaní zameraných na negativizáciu a manipuláciu nepriateľa. Aj dnes, v čase jadrových zbraní a manipulácie informácií však zostáva ľudský faktor rozhodujúcou premennou v prístupe k nepriateľovi. Výchova k ľudskosti môže mať dnes aj tú podobu, že sa človek odmieta podriaďovať vlastným výtvorom a nestane sa obeťou vlastných možností. Dohody o odzbrojení a nešírení zbraní hromadného ničenia sú účinným uplatnením princípu obmedzenia nepriateľstva a výchovou k ľudskosti.

Literatúra

- DERRIDA, J. (1994): *Politiques de l'amitié*. Paris: Editions Galilée.
- HOOKER, W. (2009): *Carl Schmitt's International Thought. Order and Orientation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JÜNGER, E. (2013): *In Stahlgewittern. Historisch-kritische Ausgabe*, hg. H. Kiesel. Stuttgart: Klett-Cotta.
- JÜNGER, E. / SCHMITT, C. (1999): *Briefe 1930 – 1983*, hg. H. Kiesel. Stuttgart: Klett-Cotta.
- KIESEL, H. (2013): Vorwort des Herausgebers. In: JÜNGER, E.: *In Stahlgewittern. Historisch-kritische Ausgabe*, hg. H. Kiesel. Stuttgart: Klett-Cotta, 5 – 10.
- KIESEL, H. (2014): Ernst Jüngers „In Stahlgewittern“. *Ruperto Carola*, 4, 2014, 117 – 123.
- KOSELLECK, R. (2000): *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LYSOŇKOVÁ, M. (2015): Depolitizace agónu: Antagonismus, agón a Schmittovo chápaní politična. *Studia Politica Slovaca*, 1, 16 – 30.
- MERCIER, C. T. (2019): Uses of “the Pluriverse”: Cosmos, Interrupted – or the Others of Humanities. *Ostium. Internetový časopis pre humanitné vedy* [online], 15 (2). Dostupné na: <http://ostium.sk/language/sk/uses-of-the-pluriverse-cosmos-interrupted-or-the-others-of-humanities/> (Navštívené: 26. 8. 2019).
- MOUFFE, CH. (2000): *The Democratic Paradox*. London – New York: Verso.
- SCHMITT, C. (1950): *Ex Captivitate Salus. Erfahrungen der Zeit 1945/1947*. Köln: Greven Verlag.
- SCHMITT, C. (1963a): Předmluva. In: *Pojem politična*. Preklad Otakar Vochoč. Brno: CDK a Praha: Oikoymenh 2013, 9 – 18.
- SCHMITT, C. (1963b): Poznámky a odkazy. In: *Pojem politična*. Preklad Otakar Vochoč. Brno: CDK a Praha: Oikoymenh 2013, 113 – 124.
- SCHMITT, C. (2000): *Antworten in Nürnberg*. Berlin: Duncker & Humblot.
- SCHMITT, C. (2008): *Teorie partyzána. Poznámka na okraj k pojmu politična*. Preklad Otakar Vochoč. Praha: Oikoymenh.
- SCHMITT, C. (2011): *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*. Berlin: Duncker & Humblot.
- SCHMITT, C. (2013): *Pojem politična*. Preklad Otakar Vochoč. Brno: CDK a Praha: Oikoymenh.
- SCHMITT, C. (2015): *Glossarium. Aufzeichnungen aus den Jahren 1947 bis 1958*, hg. Giesler, G. a Tielke, M. Berlin: Duncker & Humblot.
- SLOMP, G. (2009): *Carl Schmitt and the Politics of Hostility, Violence and Terror*. London: Palgrave MacMillan.
- SLOVÁČEK, P. (2016a): *Odvrácená strana evropského politického myšlení. Carl Schmitt*. Opava: Slezská univerzita v Opavě.

- SLOVÁČEK, P. (2016b): Teorie politična Carla Schmitta a její antropologické a theologické předpoklady. *Filozofia*, 71 (10), 821 – 831.
- ŠAJDA, P. (2018): Schmittova teória nepriateľa ako výzva pre Kierkegaardovu teóriu nepreferenčnej lásky. *Filozofia*, 73 (10), 2018, 804 – 817.
- ŠAJDA, P. (2016): *Kierkegaardovská renesancia. Filozofia, náboženstvo, politika*. Bratislava: Premedia.
- TIELKE, M. (2007): *Der stille Bürgerkrieg. Ernst Jünger und Carl Schmitt im Dritten Reich*. Berlin: Landt Verlag.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0682.

Peter Šajda
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: sajdas@yahoo.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1567-0704>